

Comportamente culturale și identități multiple

Nicoleta Neșu

Universitatea Sapienza din Roma

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Institutul Limbii Române din București

nicoleta.nesu@gmail.com

Pentru a cita acest articol: Neșu, N., 2024, „Comportamente culturale și identități multiple”. *Romanian Studies Today*. VIII, p. 197-209.

Abstract. The present study is an integral part of a research project which has as its motivation and starting point a series of didactic and methodological aspects, difficulties and challenges encountered in the teaching of Romanian as a foreign language (RLS) in universities abroad, in particular to Romanian origin students.

My interest in these issues is relatively recent and focuses mainly on them not from a strictly sociological and/or sociolinguistic point of view, as phenomena in themselves, but rather I study and analyze them from the perspective of trying to define some theoretical coordinates for the context behind the teaching reality I am facing – a constantly increasing number of students of Romanian origin, who came to Italy at a young and very young age or even born here, who belong to the Romanian community and are therefore basically native speakers (heritage language), and who nevertheless enrol to study the specialization "Romanian language" at Sapienza University, where Romanian is taught as a foreign language.

I will try to analyze to what extent the linguistic-cultural behavior is determined, in the case of these students, by their multiple ethnic and/or linguistic identity due to the migration phenomenon.

Keywords: behaviour; identity; cultural identity; migration; cultural integration

---

1. Premise

La fel ca majoritatea studiilor întreprinse în ultimii ani, la care voi face frecvente trimiteri pe parcurs, și studiul de față reprezintă o parte integrantă a unui proiect de cercetare mai amplu care are ca motivație și punct de plecare o serie de aspecte, dificultăți și provocări de ordin didactic și metodologic întâlnite în activitatea de predare a limbii române (RLS) într-o universitate din străinătate, în mod particular, studenților de origine română. Cum fundalul extralingvistic și baza teoretică a proiectului le-am discutat deja, în detalii, sub varii aspecte, pe parcursul unor studii deja publicate¹, nu am să le reiau aici. Mă voi limita doar la a le circumscrie și a le încadra în tematici generice precum *filosofia limbajului*, cu aspecte punctuale legate de alteritate, limbă maternă versus limbă etnică versus limbă străină, conceptul de interlimbă, *teoria migrației* – integrare lingvistică și sociolingvistică, redefinire și renegociere identitară la nivel individual și/sau colectiv, *teoria comunicării interculturale* cu varii aspecte legate de globalizare, multi- sau plurilingvism și altele.

Voi preciza și cu această ocazie, cum fac întotdeauna când este vorba despre aceste problematice, că interesul meu față de aceste aspecte este relativ recent și se focalizează, în principal, asupra lor nu din punct de vedere strict sociologic și sociolingvistic, ca fenomene în sine, ci, mai degrabă, le studiez și le analizez din perspectiva încercării de a delimita niște coordonate teoretice pentru contextul ce stă în spatele realității didactice cu care mă confrunt (număr în creștere continuă de studenți de origine română, veniți în Italia la vârste mici și foarte mici sau chiar născuți aici, care aparțin comunității românești, deci, la bază, sunt vorbitori nativi/etnici, și care, totuși, se înscriu să studieze specialitatea „limba română” la Universitatea Sapienza, unde limba română este predată ca limbă străină, LRS. În ciuda faptului că, evident, contactul lor cu limba română este unul de tip familial, limba română nereprezentând pentru ei nici limba instituțională, nici limba de școlarizare, în ciuda faptului că, în majoritatea cazurilor, le lipsește backgroundul cultural și, în totalitate, aparatul metalingvistic, ei vorbesc limba română la nivel conversațional,

---

¹ Trimitem la câteva dintre lucrările noastre mai recente pe această temă, lucrări din care anumite părți și idei se vor putea regăsi și în cercetarea de față, ca bază teoretică comună de pornire: „Multiculturalism și identitate europeană – o provocare”, în vol. *Literaturi transnaționale în transmisiune directă: Transilvania, Translații, Transegresiuni*, editori I. Bot, M. Agoston, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2023, p. 209–227, „Despre *heritage language* în contextul locuirilor multiple”, 2023, în vol. *Limba, literatura și cultura română: provocări și perspective*, Mirjana Ćorković, Monica Huțanu, Mariana Dan, Minerva Trajlović-Kondan (editori), Facultatea de Filologie Belgrad, Serbia, p. 477–491; „Nuove costruzioni dell’immaginario identitario – studio di caso”, 2023, în *Studia Universitas Babeș-Bolyai Philologia*, Volume 68 (LXVIII), 1/2023, March 2023, p. 249–267; „Câteva observații teoretice despre conceptele de *lingua etnica* și *heritage language*”, 2023, în *FiloRom 22 Studii de filologie Românească: 40 de ani de studii românești la Facultatea de Filozofie din Novi Sad*, ed. Laura Spăriosu și Sorin Vintilă, Novi Sad, p. 79–93; „Locuire și migrație – aspecte contrastive și puncte de convergență”, 2022, în revista *Romanian Studies Today VI*, Universitatea din București, p. 77–91 ș.a.

unii având și bune competențe în scris, deci decalajul față de grupul-țintă, al studenților „străini” cărora li se adresează *by default* cursul, este unul important. De unde și dificultățile didactice și de abordare metodologică de care aminteam la început și care ne-au îndreptat spre lărgirea și aprofundarea ariei de studiu)².

2. Introducere

Unul dintre multiplele aspecte pe care această realitate le scoate la iveală are în centru conceptele și configurările identitare – fiind bine-cunoscut faptul că ieșirea din spațiul și timpul limbii materne și locuirea unui alt spațiu-timp, al unei limbi diverse, „străine”, ca urmare a procesului migrator, are consecințe dintre cele mai variate și mai complexe. Identitatea se construiește poliedric, la intersecția între psihologie, sociologie și antropologie, inclusiv, sau mai ales, antropologie culturală. Din punct de vedere psihologic, în general, este înțeleasă și concepută ca modul în care un individ se autopercepe și se autoconstruiește în calitatea sa de membru al unei comunități/grup social la diferite niveluri: etnic, social, profesional, cultural. Din punct de vedere social și/sau antropologic, ea este privită ca fiind un complex de modalități prin care individul se relaționează față de el însuși, față de comunitatea căreia îi aparține și față de grupurile externe de care propria comunitate se diferențiază.

Prin urmare, identitatea este văzută ca fiind rezultatul unui proces de *identificare* (în care individul social se relaționează cu cei cu care împărtășește aceleași valori și caracteristici de ordin social și care îi dă un sens de apartenență la familie, grup social, comunitate etc.) și, în același timp, de *individualizare* (prin care reușește să extragă elementele specifice care îl diferențiază față de membrii grupurilor de non-apartenență, dar și față de membrii propriului grup, prin caracteristicile sale individuale). Acest sistem de reprezentări în baza căruia individul se percepe pe sine ca fiind o entitate socială, acceptată și recunoscută de o anumită comunitate sau grup dă naștere unui raport continuu între identitate ca element individual – experiență subiectivă – și identitate ca element plural – experiență inter-subiectivă – , comună mai multor subiecți: identitate personală versus identitatea/identitățile de grup, cultură, religie, sex etc. Sub aspect sociologic, identitatea este articulată pe trei dimensiuni (Sciolla: 1983): *locativă*, prin intermediul căreia individul se localizează într-un anumit

---

² Pentru detalii legate de structura și descrierea grupului de studenți și de dificultățile/soluțiile didactice propuse, a se vedea Neșu 2020, „Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină și limbă etnică în străinătate”, în *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină. Actualitate și perspectivă*, coord. de I. Jieanu, L. Neteșu, P. Nanu, Universitatea din Turku, Finlanda, p. 11–19, Neșu 2021, „Note de predare a limbii române ca limbă maternă/etnică în străinătate”, în *Limba și literatura română – perspective didactice*, ed. Fl. Sâmișăian, M. Spătaru-Prălea, p. 91–99. București: Editura Universității, Neșu 2023, „Aspecte specifice predării limbii române în străinătate studenților de origine română”, în vol. *Collective Identity. National and Transnational Perspectives*. Marius Miheș ed., Univerzita Komenského v Bratislave, ISBN 978-80-223-5596-4 (tlač), p. 411–427.

câmp simbolic; *selectivă*, prin care individul, odată stabilite propriile valori este în stare să își ordoneze preferințele în cadrul acestui sistem de valori, să accepte sau să refuze alternative; *integrativă*, care îi conferă un cadru interpretativ prin care să lege propriile experiențe trecute cu cele viitoare, alcătuindu-și o „biografie” personală. Dacă primele două îi conferă individului conștientizarea diferențelor dintre el și ceilalți, dintre el și lume, ultima, cea integrativă, îi dă sensul continuității sinelui.

3. Identitate, etnie, migrație

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului trecut au dat naștere (și, apoi, au dezvoltat) conceptelor de națiune, de etnie, înțelese și descrise ca fiind un complex simbolic și constitutiv al identității unui popor, ca un principiu de „agregare” socială³, caracterizate prin cinci parametri fundamentali: limba comună, *logosul*, alături de *ethos* (normele comune), *genos* (descendența comună), *topos* (spațiul comun, „patria”) și *epos* (mitologia originilor comune).

Din această perspectivă, limba istorică sau idiomul au fost definite ca fiind instrumentul principal de transmitere a acestor norme, tradiții, valori și a regulilor unei națiuni, ca fiind un „cod” al continuității identitare, dar și afective, un cod al apartenenței, al rădăcinilor și al unei memorii culturale⁴. Cum arătam într-un studiu publicat recent (Neșu 2023d: 209-227), identitatea națională – etnică, lingvistică și culturală – în parametrii săi istorici, era considerată ca fiind un dat natural. În realitate, însă, și acest lucru a fost demonstrat apoi de istorie, ea nu este un dat natural, ci este o construcție. Globalizarea masivă din secolul nostru a demonstrat tocmai acest fapt, a făcut să explodeze constructul național și să scoată la iveală identitățile individuale, fenomen ce devine tot mai frecvent și din ce în ce mai puternic în interiorul procesului de mobilitate transnațională, de migrație. Aici, conceptul de identitate națională devine tot mai mobil, se fluidizează, devine tot mai fluctuant, mai complex, mai „la plural”. Iar acest lucru este din ce în ce mai evident în comunitățile diasporice (gr. *diaspora* ‘împăștiere’) transnaționale, unde se nasc identități hibride, numite și „identități cu limite”, cu origine în fenomenul migrației, al mobilității conștiente, datorate în primul rând migrației forței de muncă și, ca urmare, vorbim astăzi, în acest sens, despre comunități de indo-americieni, anglo-pakistanezi, italo-americieni, franco-marocani ș.a.⁵ Acest lucru este posibil pentru că, după cum arată și Fabietti, identitatea etnică și respectiv etnicitatea, adică sentimentul de apartenență la un grup etnic sau la o anumită etnie

³ Tullio Altan, Carlo, 1995, *Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*. Milano, Feltrinelli, p. 21.

⁴ Zaninelli, Francesca Linda, 2008, „Idee e teorie sulla lingua. La voce dei genitori e insegnanti a Milano”, *Rivista italiana di educazione familiare* 2, p. 54.

⁵ Foarte interesantă în acest sens seria de articole scrise de profesorul Giampiero Bordino sau de Giulio Latanzi pe tema identității naționale, lingvistice și culturale în epoca globalizării, a se vedea <https://www.eurobull.it/+cittadinanza-+?lang=it>.

sunt, de fapt, niște definiții ale sinelui/ale colectivității care își au întotdeauna propriile rădăcini în raporturile de forță între grupurile ce se coagulează în jurul intereselor specifice (Fabietti 2013: 14). Conform acestor principii, identitatea etnică ar fi rezultatul unui proces dublu, intern și extern, rezultatul unor procese complexe, de tip contrastiv și contextual, în sensul că o anumită identitate etnică este definită în raport și în opoziție cu o alta, ceea ce îi justifică existența și specificitatea (*idem*: 47).

4. Identitate lingvistică

Principalul element care ar defini, într-o primă instanță, identitatea și apartenența la o anumită comunitate etnică este factorul lingvistic, limba. Migrația presupune trecerea „humboldtiană” din cercul descris de limba maternă, printr-un proces de învățare, într-un cerc descris de o altă limbă, cea „străină”, ceea ce aduce, evident, și o schimbare de perspectivă: într-un prim moment, vorbitorul în cauză va trebui să învețe să se supună normei, respectiv tradiției noii limbi, apoi va trebui să învețe să creeze, pe cont propriu, în această limbă și în spiritul ei, în paralel cu încercarea, cel puțin într-o realitate ideală, de a-și păstra nealterată competența în limba maternă care, automat, își pierde, însă, centralitatea în noul spațiu și devine periferică, etnică, moștenită, în termeni strict lingvistici.

Prin urmare, fenomenul migrației și, implicit, procesul de redefinire identitară, dincolo de aspectele lor administrative, politice sau economice, au un impact considerabil asupra vieții socioculturale, dar și consecințe de natură lingvistică, aspect care ne interesează în mod special. Este foarte adevărat că migrația prilejuiește contactul între două, uneori chiar mai multe, culturi, între două sau mai multe limbi istorice, permițând, astfel, cum arătam mai sus, „locuirile multiple”, „locuirile plurale” pe modelul universurilor multiple care ar favoriza coexistența armonică a lor, prin modificarea a însuși raportului centru-periferie pentru cei care emigrează⁶. Cum arată Bauman, în contextul migrator ce caracterizează societatea postmodernă, conceptul cel mai potrivit pentru a o caracteriza este cel de *identități fluide transnaționale*, în care se pierd, se diluează granițele identitare, pierzându-se, astfel, și referințele esențiale de tipul „eu”, „noi” în contextul în care dispar și granițele identitare de tip etnic, religios sau cultural (Bauman: 2011).

---

⁶ Am detaliat aceste aspecte într-o comunicare susținută la Universitatea din Timișoara, în cadrul conferinței internaționale CISR VI, din 2021, lucrare publicată cu titlul „Locuire și migrație – aspecte contrastive și puncte de convergență”, 2022, în revista *Romanian Studies Today VI*, 2022, Universitatea din București, p. 77–91, dar și în studiile „Multiculturalism și identitate europeană – o provocare”, în vol. *Literaturi transnaționale în transmisiune directă: Transilvania, Translații, Transegresiuni*, editori I. Bot, M. Agoston, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2023, p. 209–227 și „Despre *heritage language* în contextul locuirilor multiple”, 2023, în vol. *Limba, literatura și cultura română: provocări și perspective*, Mirjana Ćorković, Monica Huțanu, Mariana Dan, Minerva Trajlović-Kondan editori, Facultatea de Filologie Belgrad, Serbia, p. 477–491.

Tocmai de aceea, în ultima perioadă, se conturează tot mai clar o nouă direcție interdisciplinară de cercetare, numită sociolingvistica migrației, care are ca obiect de studiu, în principal, contactul între limbi și raportul limbă-fenomen migrator, care au ca rezultat, pe de-o parte, o diversificare la nivel lingvistic dar și, pe de altă parte, crearea condițiilor obiective pentru apariția unor forme noi de expresie în limbile respective. Este vorba aici și despre raportul extrem de complex dintre limbă și identitatea individului în contextul acestor schimbări a coordonatelor geografice ale locuirii, așa cum arătam mai sus, fiind bine știut faptul că limba are un rol esențial nu doar în constituirea identității unui individ, ci și în stabilirea apartenenței lui la o anumită comunitate lingvistică și, deci, perceperea sa ca atare de către ceilalți.

Din punct de vedere strict lingvistic, rezultatul acestui contact, ca urmare a schimbării raportului centru-periferie, dar și a schimbării percepției față de el, are varii aspecte: apar noi fenomene de tipul schimbării lingvistice, a interferențelor lingvistice, bilingvismul parțial sau total, achiziționarea unei noi limbi/pierderea unei limbi ș.a. În cazul fericit în care limba maternă nu este abandonată voluntar și nici nu se pierde, involuntar, ea va putea suferi (fără să fie obligatoriu, însă) o serie de modificări datorate mai ales pierderii poziției centrale, dominante, și dobândirii unui statut de limbă periferică, recesivă, în noul context sociolingvistic. Această „nouă” realitate are diverse denumiri în literatura de specialitate (limbă etnică, limbă moștenită sau de moștenire/*heritage*, limbă familială, limbă minoritară, limbă comunitară etc.), definiții multiple care toate îi recunosc, însă, caracterul hibrid, de „variantă” a limbii materne, și apartenența la binomul bilingvismului. Am încercat să îi dau și eu o definiție cu diverse ocazii, pe baza experienței proprii, evidențind câteva dintre trăsăturile ei cele mai importante, descriere pe care o redau, în linii mari, în cele ce urmează: o limbă maternă la origine, care însă ajunge să fie utilizată într-un cadru social mai restrâns, de obicei strict familial, cu scop și uz preponderent colocvial, cu alte cuvinte, o limbă care încetează de a mai avea un aspect instituțional, nu mai reprezintă limba în care individul își desfășoară studiile sau activitatea profesională, nu mai este limbă de contact social și/sau instituțional și are o compoziție lexicală redusă, organizată în jurul unui vocabular minimal (uneori regional sau chiar dialectal), cu o gramatică – fonetică, sintaxă și morfologie – nu întotdeauna perfecte sub aspect normativ⁷.

De asemenea, este o limbă căreia îi lipsește, în mare măsură și în majoritatea cazurilor, contextul cultural, istoric și social de referință. Este o limbă care, în termenii teoriei lui Krashen, rămâne un proces oprit în dezvoltare la prima fază, cea de *acquisition*, faza intuitivă, nonasumată și nonintenționată și nu parcurge deloc sau aproape deloc faza a doua, de *learning*, cea care ar furniza și setul de reguli gramaticale, inclusiv de normă lingvistică, și competența metalingvistică ce lipsesc, însă, în cazul

---

⁷ Citatul este din studiul „Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină și limbă etnică în străinătate”, 2020, în vol. *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină. Actualitate și perspectivă*, coord. de I. Jieanu, L. Netedu, P. Nanu, Universitatea din Turku, Finlanda, pp. 11–19, citatul este de la p.12.

ei, cu desăvârșire⁸. La toate aceste caracteristici, se adaugă, evident, cum spuneam și mai sus, masive influențe „negative” în urma contactului cu limba oficială a țării de adopție – în cazul nostru, italiana, o limbă foarte apropiată mai ales din punctul de vedere al formei și care, din acest motiv, este și mai influentă – *code-switchingul*, citările dintr-o limbă în alta, intonația și accentul modificate, distorsionarea fonemelor, pronunția greșită intenționată/nonintenționată, împrumuturi, calcuri lingvistice la nivel fonetic, morfologic sau sintactic etc.⁹

5. Identitate și imaginar

Un al doilea aspect care definește identitatea și apartenența identitară este cel al imaginarii colectiv comun, strâns legat de înțelegerea identității etnice ca apartenență la un anumit tip de tradiție (sau „tradiție imaginată”, cum o numește același Fabietti, 2013: 177 ș.a.).

Din acest punct de vedere, antropologia culturală contemporană diferențiază între o *identitate substanțială*, definită ca un produs al încrucișării unei perspective interne cu o perspectivă externă, încrucișare în urma căreia rezultă o selecție arbitrară de trăsături distinctive considerate ca fiind semnificative și contribuind la substanța respectivei identități, și o *identitate performativă* (în accepția semiotică a termenului) care este reprezentată de acțiunile întreprinse de membrii unei comunități în vederea legitimării acesteia și în virtutea unei tradiții (Bromberger, 1993, *apud* Fabietti, 2013: 179-180). În același timp, etnopragmatica, prin studiul comunicării cu ajutorul îmbinării metodelor etnografice cu cele de analiză a discursului încearcă să demonstreze variatele moduri în care limbajul diferențiază indivizii și face posibil un anumit tip de socializare și, aferent, un anumit mod de identificare etnică, punând la dispoziție studiul limbajului ca acțiune socială, analizând puterea cuvintelor și forța imaginarii care stă în spatele acestora și care variază de la o națiune la alta, de la o limbă la alta, codurile lingvistice care fac posibilă această forță, asociind teoriile lui Humboldt, Austin, Searle, Wittgenstein ș.a. (a se vedea Duranti 2007 pentru conceptul de etnopragmatică).

Teoriile varii ale imaginarii, dar și ale mitologiilor moderne (politice sau mai puțin politice), și ne referim aici la „clasicii” Durand, Bourdieu, Barthes, Cassirer, Baudrillard ș.a., oferă liniile cadru pentru descrierea modificărilor care apar în construirea acestui imaginar în cazul „particular” al migrației, respectiv al schimbării coordonatelor spațio-temporale ale locuirii și care este corelat întotdeauna cu cel

---

⁸ Citatul este din studiul „Variație lingvistică și identitate culturală”, 2022, din vol. *Identitate și ideologie. Limba și literatura română în paradigma culturală europeană*, Ofelia Ichim coord., ed. Institutul European Iași, 2022, pp. 211–221, referințele sunt de la pag. 212–213.

⁹ Despre aceste aspecte am detaliat în studiul „Mutații în comportamentul lingvistic al emigranților. Raportul limbă maternă/limbă etnică (Studiu de caz: aspecte ale limbii române vorbite în comunitatea românească din Italia)”, în *SCL*, no.2/2020, p. 243–253.

al integrării, într-un binom deja bine format între identitar și (trans)național, în care o parte se (poate) pierde, alta se (poate) câștiga/ă. Integrarea ca proces presupune, în paralel, cum arătam deja, (și) asimilarea unui set de reguli, a unei normative specifice țării în care se emigrează, proces care nu ar trebui să conducă neapărat nici la abandonarea bagajului sociocultural de proveniență, dar nici la exacerbarea lui în contexte naționaliste. Ceea ce caracterizează procesul migrator, din acest punct de vedere, așa cum arătam și pe parcursul altor studii, este un continuu proces de redefinire identitară, de renegociere identitară, chiar. Distanța sau dislocarea, îndepărtarea de centru, cum am numit-o pe parcursul studiilor noastre, poate crea, din punct de vedere psihologic, labilitate, instabilitate emoțională, exacerbare a emoțiilor și a trăirilor și, pe acest fond de încercare de redefinire și de reconstrucție a identității, emoția poate deveni vectorul principal (de unde și reacțiile uneori exagerate la simbolurile și la sărbătorile naționale, de exemplu, sau idealizarea unei realități pe care ei înșiși, la un moment dat, au decis să o abandoneze).

Dincolo de aceste aspecte de la nivel microsociolingvistic (descrierea unui grup cu practicile sale lingvistice), trebuie menționat și aspectul macrosociolingvistic care are în centru conceptele de *ethnolinguistic vitality* (cu puternică funcție simbolică), *theory of intergroup relations* și de *theory of speech accomodation* (Giles et al., 1977, p. 307–348)¹⁰ extrem de importante pentru „conviețuirea” limbilor în cazul locuirilor multiple, dar și a identităților multiple, am adăuga noi¹¹. Limba este adesea întruchiparea majoră a etniei. Ea este utilizată pentru a reaminti grupului despre moștenirea sa culturală, pentru a transmite sentimentele de grup și pentru a-i exclude pe membrii ce aparțin unor grupuri externe, de aceea, unul dintre factorii sociolingvistici importanți este cel de *loialitate lingvistică* față de limba maternă, adică păstrarea ei, cu cele două fațete – păstrarea cât mai nealterată a ei, pe de-o parte, și acceptarea schimbărilor lingvistice, pe de altă parte¹². Loialitatea față de limbă presupune, implicit, păstrarea unui imaginar lingvistic identitar, comun, ca punct de referință în acest proces de renegociere și de reconfigurare a identității proprii și de grup și care, de multe ori, cel puțin în cazul comunităților emigrate românești, uimește printr-un idealism și un naționalism neașteptate, printr-o idilizare și idealizare a țării de origine, a tradițiilor și a obiceiurilor pe care, în orice caz și în marea majoritate, continuă să le păstreze și în noua lor identitate „dublă”, „plurală”, renegociată¹³.

¹⁰ Această teorie se regăsește detaliată și analizată și în Fl. Olariu, 2017.

¹¹ Fragment preluat din studiul „Despre *heritage language* în contextul locuirilor multiple”, 2023, în vol. *Limba, literatura și cultura română: provocări și perspective*, Mirjana Ćorković, Monica Huțanu, Mariana Dan, Minerva Trajlović-Kondan editori, Facultatea de Filologie Belgrad, Serbia, p. 477–491.

¹² „Language is often the major embodiment of the ethnicity. It is used for reminding the group about its cultural heritage, for transmitting group feelings and for excluding members of the outgroup” Giles et al., 1977, p. 307.

¹³ Detalii legate de anumite aspecte ale formelor de imaginar colectiv la românii din a doua generație de emigranți în Italia se găsesc în studiul deja citat „Nuove costruzioni dell’immaginario

5. În loc de concluzii

În ceea ce privește răspunsurile sau „soluțiile”, cum le-am numit pe parcursul cercetărilor noastre anterioare, sau modul în care se raportează individul la această identitate culturală multiplă ce rezultă în urma schimbărilor coordonatelor spațio-temporale și în urma, mai ales, a schimbării raportului de greutate în binomul centru-periferie, am ilustrat câteva dintre cele posibile într-o conferință susținută în 2023 la Institutul Al. Philippide din Iași¹⁴.

După cum arătam și în studii precedente, filosofia limbajului ne învață că relativismul cultural implică relativismul lingvistic și viceversa, împletire care are ca rezultat, într-un prim moment, concentrarea specificului național al fiecărei culturi în parte, care specific, însă, într-un al doilea moment, trebuie să se deschidă înspre alte culturi. Pentru Humboldt, omul „se țese pe sine prin limbaj”, în timp ce fiecare limbă desemnează, în jurul poporului care o produce, un cerc; în fiecare limbă sălășluiește o viziune a lumii care îi este specifică, în sensul că fiecare limbă istorică conține în ea însăși întreaga țesătură conceptuală și întregul mod de raportare la lumea obiectuală caracteristice pentru o secțiune anumită a societății; a părăsi acest cerc înseamnă a intra, în mod simultan, în cercul descris de o altă limbă istorică în jurul altui popor; de aceea, a intra în și a învăța o altă limbă înseamnă „a cuceri un nou punct de vedere în atitudinea vorbitorului”, înseamnă a îmbrățișa o altă viziune a lumii; însă, remarcă Humboldt, niciodată nu se va ajunge la „o experiență completă și pură” a unei asemenea schimbări de perspectivă, deoarece individul va păstra întotdeauna, într-o măsură mai mare sau mai mică, propria viziune a lumii propusă și configurată în și prin limba maternă (Humboldt 1988: 161–164).

Problema contactului între culturi – problemă centrală a societății în zilele noastre, dar cu rădăcini în vremuri mult mai îndepărtate – acutizează problema contactului lingvistic. Raportarea la o realitate comună, obiectivă, și reflectarea ei în limbi diferite reprezintă aspectul central și controversat, uneori fără soluții imediate, al acestei problematice: „Limba este, într-un fel, manifestarea exterioară a spiritului popoarelor; limba lor este spiritul lor, iar spiritul lor este limba lor. Oricât am vrea, nu le putem gândi niciodată îndeajuns de identice!” (Humboldt 2008: 80). Nici eterna căutare a limbii primordiale, adamice, ca de altfel și încercările, repetate de-a lungul diferitelor momente ale istoriei umanității, de a o resuscita nu au reprezentat o soluționare a acesteia: „Unii au dorit chiar să înlocuiască cuvintele din diferite limbi cu semne general valabile, asemenea celor

---

identitaro – studio di caso”, 2023, în *Studia Universitas Babes-Bolyai Philologia*, Volume 68 (LXVIII), 1/2023, March 2023, p. 249–267.

¹⁴ Lucrarea se află în curs de publicare într-un volum cu Actele colocviului, deci nu pot oferi, în acest moment, referințele sale bibliografice complete.

pe care le găsim în matematică, prin linii, cifre și notație algebrică. Numai că, prin aceasta, dăm de capăt doar unei mici părți din masa a ceea ce poate fi gândit, căci, potrivit naturii lor, astfel de semne se potrivesc doar acelor concepte care pot fi produse printr-o simplă construcție sau care sunt configurate, de regulă, exclusiv de către rațiune. Când însă în concepte trebuie configurată substanța percepției și a senzației interioare, aceasta depinde de capacitatea de reprezentare individuală a omului, de care este inseparabilă limba sa” (Humboldt 2008: 70–71)¹⁵.

„Înțelegerea esenței proprii a unei națiuni și a coerenței interne a unei limbi particulare [...] depinde, în întregime, de luarea în calcul a ansamblului specificității spirituale” pentru că „doar prin intermediul acestei specificități spirituale, așa cum a lăsat-o natura și cum au dezvoltat-o împrejurările, se configurează caracterul unitar al națiunii, singurul pe care se întemeiază aceasta în privința faptelor, realizărilor și ideilor pe care le produce și prin care se mențin forța și demnitatea ei, transmise ereditar de la individ la individ.” (Humboldt 2008: 55).

Al doilea moment, cel al „întâlnirii” culturilor, este mai greu de realizat și asta pentru că, după cum spun specialiștii, însuși cultura europeană, în ansamblul ei, își are rădăcinile în conflictul dintre cosmologia greacă (bazată pe o ordine preconstruită și, de aceea, sigură, a universului) și creștinism (o cale umană și, deci, incertă spre viitor). În opinia unora, soluția poate fi găsită în raționalismul comunicativ al lui Habermas, care rezultă în urma actului „înțelegerii” în trecerea de la o limbă la alta, ca pilon al teoriei sociale și politice contemporane și ca principiu ordonator al vieții intelectuale – ceea ce Habermas însuși numește „discursul filosofic al modernității” (Amato 2010: 8, Dallmayr 2010: 59). Acesta presupune că unitatea rațiunii devine perceptibilă doar în pluralitatea vocilor sale, ca o posibilitate de trecere, fie ea chiar și ocazională, de la o limbă la alta (Dallmayr 2010: 61). Întrebarea care se naște spontan este dacă, în acest context practic, concret, al schimbărilor geografice (coordonate spațio-temporale) și socio-lingvistico-culturale, datorate procesului migrator, identitatea individuală, dar și cea de grup, se păstrează ca atare sau se reconstruiește prin continue procese de negociere? Ce se întâmplă, de fapt, când identitatea individuală sau de grup intră în criză în urma acestor schimbări?

Încă din 1968, în volumul al IV-lea al Enciclopediei Internaționale McMillan de Științe Sociale, Erikson se referea la acest moment de criză ca la un moment „crucial”, al schimbării, în care societatea contemporană, aflată în criză identitară, nu mai răspunde la aceasta prin întoarcerea înspre trecut, pentru a căuta soluții, și în care trecutul însuși era o „epocă de aur”, ci alege schimbarea care este cu dublă față: are aspecte pozitive (forțe noi, constructive, la nivel individual, dar și de

¹⁵ În aceeași serie de idei, în studiul său intitulat „Limba și politică”, Coșeriu afirmă că, din moment ce limbajul este întotdeauna limbă istorică, el este întotdeauna politic. Simplul fapt de a vorbi o limbă reprezintă un act politic implicit, atâta timp cât exprimă adeziunea la anumite tradiții istorico-lingvistice și la o anumită comunitate istorică, virtual, cel puțin, opusă altor comunități lingvistice (Coșeriu 1996).

grup) și aspecte negative (confuzie identitară, individuală și de grup, care poate încetini activarea energiilor constructive). Și, sunt de părere cercetătorii, în societatea contemporană caracterizată de un puternic flux migrator nu mai este cazul să se vorbească despre criză identitară și despre căutare identitară, ci, mai degrabă, trebuie luat în considerare *procesul construcției identitare*, identitatea configurându-se tot mai mult, în prezent, ca rezultat al unui proces. Globalizarea, cum arătăm și la începutul intervenției noastre, ajunge să se suprapună tot mai mult peste localizare, dând naștere la ceea ce se numește „glocalism”, cu multiplele sale posibilități de afirmare ale identității, alături de „globish” (care s-ar vrea un fel de esperanto al contemporaneității) sau de „europanto” al lui Diego Marrani (ca răspuns la predominanța limbii engleze)¹⁶. Desigur, conceptul de identitate în momentul actual este strâns legat de cele de diversitate culturală și de libertate culturală. Referitor la aceste aspecte, din 1990 încoace, este redactat anual *Human Development Report*, în cadrul programului UNDP (United Nations Development Programme). Varianta din anul 2004 este centrată pe problema libertății culturale într-o lume a diversității și sunt subliniate trei situații determinante: în primul rând, faptul că o largire, o extindere a diversității culturale poate fi o consecință a exercitării libertății culturale – caz în care acceptarea diversității ar fi o consecință a recunoașterii valorii libertății culturale; în al doilea rând, diversitatea culturală poate oferi tuturor celor care trăiesc într-o anumită societate posibilitatea de a se bucura de o variată gamă a ofertei de tip cultural – caz în care, apărarea diversității culturale se bazează tot pe importanța dată libertății culturale; în al treilea rând, se poate verifica situația în care exercitarea libertății culturale poate conduce la o reducere a diversității culturale, atunci când indivizii se adaptează în mod conștient la stilul de viață al altora și îl aleg, în detrimentul propriei tradiții – caz în care se consideră că nu poate fi luat în discuție ca un motiv de a se opune libertății culturale (e numit cu termenul de „conservatorism cultural”)¹⁷.

În ceea ce privește comunitățile emigrate, Raportul se referă la trei principii fundamentale care trebuie aplicate în practica și politicile migrației: respectul diversității, recunoașterea identităților multiple și diverse ale indivizilor și crearea de legături comune de apartenență la comunitatea locală. De unde rezultă, cum arată Giovanola, că procesul de definire a identității personale nu derivă dintr-o „afiliație unică”, nici nu poate fi redus la un simplu joc în care dacă se câștigă ceva, cu siguranță, se renunță/se pierde ceva, ci, dimpotrivă, el trebuie perceput ca un proces liber și asumat de autodeterminare în care apartenența culturală joacă un rol important, dar nicidecum exclusiv sau totalizant (Giovanola 2010: 71).

¹⁶ *Globish* reprezintă o variantă simplificată a limbii engleze, de aproximativ 1500 de cuvinte, cu termeni și fraze extrem de simple, de uz comun (*Global English*); *europanto*, o limbă hibridă „inventată” de Diego Marani, traducător la Bruxelles, o limbă ce rezultă din încrucișarea elementelor din diferite limbi europene, o „glumă lingvistică”, cum o numește autorul ei și care se naște ca răspuns la predominanța limbii engleze (europeo + esperanto).

¹⁷ Pentru detalii a se vedea Giovanola, 2010: 70-71 și *Human Development Report*, 2004.

Prin urmare, identitatea ar reprezenta libertatea posibilității de a alege, de a se autopozitiona în societatea de adopție, ceea ce nu înseamnă, desigur, o minimalizare a importanței rolului culturii de origine sau a dimensiunii sociale individuale, ci, mai degrabă, o valorizare a lor în acest proces de relativizare. Identitățile multiple există, sunt mereu în jurul nostru, sunt plurale, fluide, și reușesc să construiască fațete noi, atât ale culturii de proveniență, cât și ale culturii de adopție (vezi, în acest sens, literatura migrantă și numeroasele ei exemple).

Bibliografie

- Amato, G., 2010, „Prefazione all'edizione italiana”, în Fred Dallmayr, *Dialogo tra le culture. Metodo e protagonisti*, Venezia, Marsilio editori, 7–15.
- Bauman, S., 2011, *La modernità liquida*, Laterza Bari-Roma.
- Bromberger, Ch., 1993, „L'ethnologie de la France et le problème de l'identité”, în *Civilisation* XLII, nr. 2.
- Chambers, J.K., 2003, *Sociolinguistics of Immigration*, în D. Britain & J. Cheshire (ed.), *Social Dialectology: In Honour of Peter Trudgill*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 97-113.
- Coșeriu, E., 1996, „Limbaj și politică”, în *Revista de lingvistică și știință literară* (Chișinău), nr. 5.
- Dallmayr, F., 2010, *Dialogo tra le culture. Metodo e protagonisti*. Venezia, Marsilio.
- Duranti, A., 2008, *Etnopragmatica. La forza nel parlare*. Roma, Carocci editore.
- Erikson, E.H., 1968, „Identity psychosocial”, în *International Encyclopedia of Social Sciences*, McMillan, London, vol. IV.
- Fabietti, U. E.M., 2020, *L'identità etnica. Storia e critica di un concetto equivoco*. Roma, Carocci editore.
- Giles, H., Bourhis, R.Y., Taylor, D.M., 1977, „Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations”, în H. Giles (ed.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London Academic Press, 3-24.
- Giovanola, B., 2010, „Immigrazione, identità e cittadinanza: riflessioni etico-politiche”, în *Prisma Economia Società Lavoro*, anno II, nr. 2, 67–79.
- Human Development Report 2004, trad. it. Lo sviluppo umano Raporto, Rosenberg&Sellier, Torino.
- Humboldt, W., 1988, „Fragmente lingvistice”, traducere de Șt. Aug. Doinaș, în *Secolul XX*, nr. 325–327, 161–164.
- Humboldt, W., 2008, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității, versiune românească*, traducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Muntean. București, Editura Humanitas.
- Moreno Fernandez, F., 2009, „Integracion sociolingüística en contextos de inmigracion: marco epistemologico para su estudio en Espana”, în *Lengua y migracion*, nr.1, 121-156.
- Neșu, N., 2020a, „Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină și limbă etnică în străinătate”, în *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină. Actualitate și perspectivă*, coord. de I. Jieanu, L. Netedu, P. Nanu, Universitatea din Turku, Finlanda, 11–19.
- Neșu, N., 2020b, „Mutații în comportamentul lingvistic al emigranților. Raportul limbă maternă/ limbă etnică (Studiu de caz: aspecte ale limbii române vorbite în comunitatea românească din Italia)”, în *SCL*, no.2/2020, 243–253.
- Neșu, N., 2021, „Note de predare a limbii române ca limbă maternă/etică în străinătate” în F. Sâmhăian & M. Spătaru-Prălea (ed.), *Limba și literatura română–perspective didactice*, Editura Universității din București, 91–99.
- Neșu, N., 2022a, „Limbaj și temporalitate–Eva Hoffman despre limba maternă și metamorfozările ei”, în vol. *Provocări trecute și prezente în evoluția limbii, culturii și literaturii române*, coord. Ofelia Ichim, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 365–373.

- Neșu, N., 2022b, „Locuire și migrație–aspecte contrastive și puncte de convergență”, în *Romanian Studies Today*, nr. VI, Universitatea din București, 77–91.
- Neșu, N., 2022c, „Variație lingvistică și identitate culturală”, în *Identitate și ideologie. Limba și literatura română în paradigma culturală europeană*, Ofelia Ichim coord., Iași, Ed. Institutul European Iași, 211–221.
- Neșu, N., 2023a, „Aspecte specifice predării limbii române în străinătate studenților de origine română”, în vol. *Collective Identity. National and Transnational Perspectives*. Marius Miheț ed., Univerzita Komenského v Bratislave, 411–427.
- Neșu, N., 2023b, „Câteva observații teoretice despre conceptele de „lingua etnica” și „heritage language”, în L. Spăriosu & S. Vintilă (ed.), *FiloRom 22 Studii de filologie românească: 40 de ani de studii românești la Facultatea de Filozofie din Novi Sad*, 79–93.
- Neșu, N., 2023c, „Despre heritage language in contextul locuirilor multiple”, în Mirjana Ćorković, Monica Huțanu, Mariana Dan, Minerva Trajlović-Kondan editori, *Limba, literatura și cultura română: provocări și perspective*, Facultatea de Filologie, Belgrad, Serbia, 477–491.
- Neșu, N., 2023d, „Multiculturalism și identitate europeană – o provocare”, în I. Bot, M. Agoston editori, *Literaturi transnaționale în transmisiune directă: Transilvania, Translații, Transegresiuni*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 209–227.
- Neșu, N., 2023e, „Nuove costruzioni dell’immaginario identitario–studio di caso” în *Studia Universitas Babes-Bolyai Philologia*, nr. 68, LXVIII, 249–267.
- Olariu, F.T., 2017, „*Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*”, Iași, Ed. Institutul European.
- Sciolla, L., 1983, *Identità :percorsi di analisi in sociologia*. Torino, Loescher.
- Tullio Altan, C., 1995, „*Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*”, Milano, Feltrinelli.
- Zaninelli, F.L., 2008, „Idee e teorie sulla lingua. La voce dei genitori e insegnanti a Milano”, *Rivista italiana di educazione familiare* 2.

